

TRANSLATIONAL STUDIES

Роль позиції автора у формуванні перекладацької концепції

Н. К. Котлярова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Paper received 10.01.17; Accepted for publication 20.01.17.

Анотація. Для Алессандро Барікко пріоритетом при відтворенні текстів стає перш за все прагматичний чинник, який передбачає прагнення, щоб переклад справив на читача максимально наблизений до оригінального емоційний вплив, тому таким важливим для нього стає збереження й відтворення в перекладах макростильових рис його тексту, які разом формують унікальну синкретичну канву його текстів.

Обрання перекладацької тактики при перекладі тих чи тих фрагментів оригінального тексту Барікко має враховувати також, що автор відстоює своє право на «помилки» з огляду на те, що вони можуть або бути стилістичним засобом, або ж захищені авторським бажанням захистити свій текст від втручання і виправлення, зберегти його унікальність.

Ключові слова: переклад, роль позиції автора, перекладацька тактика.

Перекладний текст – складне синкретичне утворення, погляди на сутність якого серед перекладознавців досі лишаються доволі неоднозначними. Одна з центральних проблем перекладознавства пов'язана з відображенням у ньому особистості перекладача, її взаємодією з авторською індивідуальністю, у зв'язку з чим виникають дискусії про визначення перекладного твору як дослівної передачі авторського оригіналу засобами іншої мови як тексту, що є інтерпретацією першоджерела, чи як якісно нового утворення, результату творчої діяльності перекладача, який мислиться як окремий твір.

Проблема автора і перекладача набуває нового звучання в умовах, коли предметом перекладацькою діяльності стає твір сучасника. На сьогоднішньому етапі науково-технічного розвитку людства, що забезпечує швидкий і широкий доступ до інформації, зокрема текстів як її втілення, художній твір може одразу стати об'єктом уваги перекладача. Відповідно перекладач постає ще перед однією проблемою, яку не відчуває так гостро, працюючи з текстами класиків: тепер він повинен не тільки намагатися передати авторську концепцію зображуваного та якнайповніше (у межах, визначених об'єктивними, пов'язаними з особливостями мови перекладу, та суб'єктивними, визначеними власною перекладацькою індивідуальністю, чинниками) відтворити його ідіостиль, а й за певних умов може отримати відгук самого автора про переклад. Це породжує додатковий психологічний тиск, але і розширює перекладацькі можливості, оскільки можна отримати консультацію щодо того, який прийом перекладу краще обрати з кількох можливих, звернутися до автора з проханням пояснити, розтлумачити незрозумілий фрагмент тексту, що особливо актуально для постмодернізму з його багаторівневістю змістів та інтертекстуальною сіткою оповіді.

Ціллю даної статті є спроба визначити роль позиції автора у формуванні перекладацької концепції.

Тож закономірно, що проблема взаємодії автора і перекладача має бути докладно розглянута й у контексті творів Алессандро Барікко, які перекладені й продовжують перекладатися багатьма мовами. Маючи багатий досвід співпраці з перекладачами, він часто у своїх публічних виступах висловлює певні побажання, акцентуючи на рисах твору, які обов'язково мають бути збережені в перекладах, та вказуючи, чим можна

пожертвувати. Так, наприклад, роман «Шовк» перекладений десятками мов (зокрема англійською, німецькою, французькою, литовською, українською, російською, польською, іспанською, португальською, грецькою, японською та ін.) і з багатьма перекладачами він співпрацював особисто. Під час зустрічей із читачами А. Барікко відверто розповідає про проблеми, які виникають під час роботи, та ті рекомендації, які він дає щодо перекладу. Одним із основних побажань було не виправляти помилки, яких допускається автор, як суто стилістичні, так і фактичні. На зустрічі з читачами у Києві 6 жовтня 2012 року письменник зазначив, що “довершеність притаманна тільки Богові, тому і в романі мають бути неправильні чи помилкові рядки” [9]. Зокрема він зацентрував увагу на повторях, які перекладач має зберігати, а не намагатися усунути, якщо вважає стилістично невиправданими, тавтологічними. Таку вимогу А. Барікко пояснює тим, що він тривалий час працює зі своїми текстами і якщо не знімає повтори, то через те, що вони потрібні і є частиною авторського задуму: “Я перечитував книгу тисячі разів і не викреслював повтори, тому не робіть цього і ви [перекладачі – Н.К.]” [9].

Те ж стосується і фактичних помилок. У цьому контексті А. Барікко посилається на свій досвід роботи з японським перекладачем. У романі «Шовк» є епізод, коли головному героєві дівчина-японка надсилає коротку записку «Повернися або я помру», написану, як підкреслює автор, чотирма ієрогліфами. Натомість під час спілкування з японським перекладачем автор зрозумів, що японською такий зміст передати чотирма ієрогліфами просто неможливо, хоча б тому, що вона не має наказового способу й вираження подібного значення потребує значно розгорнутіших конструкцій (тож написати подібну коротку записку, яку би вдалося непомітно передати, неможливо). Однак навіть довідавшись про це, А. Барікко не став виправляти цю фактичну помилку, оскільки це б порушило його задум.

Отже, автор відстоює своє право на помилки. Це можна розглядати з кількох позицій: з одного боку, автор бажає захистити свій текст від втручання і виправлень, зберегти його унікальність, а з іншого – за цими помилками можуть стояти стилістичні завдання. Тож їх збереження потрібно розглядати у тісному зв'язку з питанням про повноту передання в перекладі авторського наміру. Натомість думки в перекладачів-

практиків щодо цієї проблеми доволі неоднозначні, вони часто визнають можливість виправлень. Наприклад, якщо помилка не взята в лапки, тобто є навмисною, то вирішення перекладацької проблеми можливе або шляхом її виправлення, або збереження, або виправлення чи збереження з приміткою перекладача – залежно від природи самої помилки, характеру тексту й мети перекладу [5]. У контексті виявлення таких помилок перекладачі наголошують на тому, що в такому випадку варто звернутися до самого автора, якщо така можливість є, і поділитися сумнівами з ним [5].

Традиційно основною вимогою до перекладу є повноцінність передачі смислу і стилю оригіналу, адекватність перекладу. Крім того, правильно добираючи і розташовуючи слова, перекладач має відтворювати загальне враження, яке справляє оригінал, його тональність. Саме на необхідності збереження тональності й мелодійності оригінального тексту постійно наголошує А.Барікко, заради них, на його переконання, можна пожертвувати навіть деякими складниками змісту. У такій рекомендації можна вбачити визнання превалювання форми над змістом. Однак вона абсолютно виправдана в контексті творчості автора, який дає цю рекомендацію, оскільки, у повній відповідності до постмодерних тенденцій, твір А.Барікко є синкретичним полотном, зміст якого не може бути осягнений лише зі змісту написаних слів: його семантичні глибини створені саме завдяки переплетенню словесних засобів із музикою, живописом, кіномистецтвом та ін.

З огляду на сказане можна говорити про те, що, вирішуючи для себе питання про роль перекладача, письменник визнає, що вона не обмежується посередництвом у адаптації вихідного вербального коду до умов іншомовної культури. Тож підтверджується теза про те, що переклад є не тільки зіткненням семантичних систем, що мають власні національно-культурні властивості, але і сферою контакту представників різних лінгвокультурних спільностей, кожен із яких має своє світосприйняття і певний культурний фонд: фонові знання, мовленнєвий етикет, систему морально-естетичних норм тощо. За таких умов мета перекладача – створити текст, призначений для повноправної заміни тексту оригіналу, у тому числі в прагматичному аспекті [3]. А тому тепер «перекладати» означає осягнути внутрішню систему відповідної мови і структуру певного тексту на цій мові й побудувати текстуальну систему, яка може здійснити на читача аналогічний вплив як семантично і синтаксично, так і в плані стилістичному, метричному, звукосимволічному, а також емоційний вплив, на який спрямований текст-джерело [8, с.17].

Процес перекладу переходить багато стадій, особливості яких залежать як від особистості перекладача, так і від властивостей оригінального тексту. При цьому перекладачеві доводиться оцінювати відносну важливість тих чи тих складників тексту, що забезпечують побудову граматичних і семантичних правил висловлення. Вибір варіанта, що дасть змогу досягти найменших втрат – важливий складник творчого акту перекладу, який досягається застосуванням перекладачем певних стратегій і тактик. Під час їх визначення вирішальними стають функціональні домінанти тексту, сукупний інваріант тексту, який підлягає обов'язковій передачі в тексті перекладу [3]. У визначенні таких домінант перекладачам часто допомагають самі автори.

У.Еко наголошує на необхідності подавати дороговкази, які дадуть змогу тому, хто перекладає, вибрати адекватну стратегію і тактику. Але це перевага, яку, здебільшого, мають саме перекладачі творів своїх сучасників, оскільки здебільшого, коли переклад вимагає вибрати з кількох варіантів передавання тієї самої думки чи того самого стилістичного прийому, він орієнтується на власне розуміння того, як у конкретному випадку було би краще сказати, що іноді може не відповідати змістові, закладеному автором. Це може мати для перекладу як позитивні наслідки, надаючи тексту нових глибин, так і негативні, звужуючи його звучання, що особливо небезпечно в умовах постмодернізму, коли текст – це зіткана з алюзій, натяків і явних та прихованих цитат тканина. Тож зростає роль автора як гіда по цих феноменах, що одночасно і полегшує, і ускладнює роботу перекладачеві.

У зв'язку з окресленим протиріччям актуальним видається зауваження Н.К. Грабовського про те, що, аби робити художній переклад, перекладач має бути наділений літературним хистом і володіти набором виражальних засобів – цим же критерієм має відповідати й письменник. Але щоб бути письменником, необхідно мати власне естетичне світобачення, власні стиль і манеру письма. Тож процес перекладу завжди ризикує стати своєрідним літературним редагуванням, що стирає індивідуальність автора, а переклад перетворюється на автопортрет перекладача, всі перекладені ним твори «починають говорити його голосом» [1, с. 79]. Вихід із подібної ситуації варто шукати знову ж таки в тому, що її й породжує – у поглибленні співпраці автора і перекладача. В основу перекладу покладене щось на зразок перемовин, під час яких, щоб щось отримати, доводиться відмовлятися від чогось іншого; сторони, які домовляються, у результаті мають вийти з цього процесу з відчуттям «розумного і взаємного задоволення, памятаючи про золоте правило відповідно до якого володіти усім неможливо» [8, с.19]. Але йдеться не тільки про «двосторонні» перемовини перекладач-автор, де обидва учасники є сучасниками, оскільки часто перекладач має «вести перемовини» з давно померлим автором, з нав'язливою присутністю текста-джерела, з невизначеним ще образом читача, для якого він перекладає, а іноді – і з видавцем [8, с.415]. Тож перекладання – це часто багатосторонній процес перемовин, учасники якого не завжди існують у одному часовому вимірі.

Тож як у витлумаченні змісту тексту існує поняття герменевтичного кола, так у перекладі постмодерного тексту автора-сучасника можна знайти ознаки кола перекладацького: можливість безпосереднього контактування автора і перекладача породжує нові проблеми, розв'язати які можна тільки шляхом ще тіснішого співробітництва. Зокрема, «щоб читач перекладу побачив обличчя автора, перекладач має знайти не формальні, а функціональні відповідності кожному авторському прийому, а це вже вимагає від нього не самоусунення, а активної творчої позиції» [3]. Тож переклад – це перш за все творча діяльність і в умовах перекладу постмодерного тексту ця риса перекладацької діяльності увиразнюється, що може вести до конфлікту інтересів. Зіткнення автора і перекладача веде або до співпраці, або до конфлікту. Щоб досягти співпраці, перекладач має житися в авторську естетику і спосіб думання, зробити їх тимчасово власними. Для цього потрібно не

просто проаналізувати текст, який є об'єктом перекладу, а докладно познайомитися з усією творчістю автора, його біографією, літературною критикою, дізнатися, що сам автор говорив або писав про свої твори [3]. Працюючи, перекладач має пам'ятати, що він є посередником між автором та його іншомовним читачем, тож він має дотримуватися інтересів обох сторін: з одного боку, не деформувати стиль автора навіть на догоду читачеві, а з іншого – залишатися індивідуальністю з власним стилем перекладу.

Подібну ж позицію висловлює українська дослідниця М.О.Новикова. Вона пропонує з певною мірою умовності всі тексти розмістити між двома крайніми типами: текстами інформаційними і комунікативними. Інформаційні тексти не враховують поправку на «чуже» сприйняття, мають впливати на реципієнта інтелектуально, а не емоційно. Комунікативні тексти спрямовані на специфіку «чужого» сприйняття і тому мають здійснювати хоча б відносно адекватний емоційний вплив на рецептор. Для таких комунікативних майже відсутні елементи, які не впливають на змістовий план або нерелевантні в національно-культурному аспекті. Тож повністю зберегти вихідний зміст при перекладі неможливо, частина інформації оригіналу розглядається як нерелевантна. Але й вона бере участь у формуванні змісту й підтримує національну зумовленість оригіналу, а тому її зміна при перекладі не може не вплинути на семантику перевтілюваного тексту [4, с.15-16].

Протиборство двох аспектів перекладу, формального і функціонального, виявляється в існуванні двох основних теорій перекладу. Відповідно до першої, перекладач має лишатися відданим формі тексту-оригіналу (концепція «джерело – позиція»). За такого підходу «йому [перекладачеві – Н.К.] необхідно відтворити всі стилістичні елементи оригіналу, зберегти єдиний тон, не змінюючи культурної значимості слів і навіть (у крайньому разі) підпорядкувати мову перекладу формі, яку диктує оригінал, а також прагнути до точного передання смислового змісту тексту» [4, с.15-16]. Інша теорія виходить із настанови віддавати перевагу стилістиці перед точністю слів (концепція «мета – позиція»)... «Найважливішим вважається «смісл» повідомлення, яке намагається передати автор. Перш за все перекладач має передати у природній ідіоматичній формі читачеві це повідомлення, лишаючись при цьому вірним мові, манері і тону автора тексту-оригіналу» [3]. У перекладі постмодерного твору відбувається синтез цих позицій, адже зміст авторами такої літератури уже не мислиться окремо від форми, правильна інтерпретація якої відкриває нові семантичні глибини тексту оригіналу. Як зазначає А. А. Лілова, про якість перекладу потрібно робити висновок не стільки за кількістю вдало переданих моментів оригіналу, скільки за тим, наскільки перекладачеві вдалося досягти єдності змісту й форми, об'єктивного і суб'єктивного [2, с. 76].

Проблемі необхідності встановлення меж і з'ясування природи й завдань взаємодії автора й перекладача за умов, коли можливе їхнє безпосереднє контактування, значну увагу приділяє У.Еко в «Записках на полях «Імені Рози»». З власного досвіду перекладацької діяльності і як автор, якого активно перекладають, він зробив низку зауважень щодо меж і сутності такої співпраці. Зокрема У.Еко зауважує, що автор і читаче-

ві, і перекладачеві може розкривати «як вирішуються технічні завдання написання твору», тобто давати пояснення у галузі поетики, натомість у сфері тлумачення змісту справа дещо важча [7]. На думку письменника, потрібно розказувати не про те, як потрібно перекладати чи читати твір, а про те, «які завдання були поставлені в процесі створення поетичної якості. Поетичну якість я визначаю як здатність тексту породжувати різні прочитання, не вичерпуючись до дна» [7].

Формулюючи рекомендації для перекладачів, автори цілком свідомі того, що іноді повне збереження особливостей форми й змісту в перекладі просто неможливе. У Еко у своїй ґрунтовній праці, присвяченій проблемам перекладу, написаній на основі власного досвіду («Сказати майже те саме. Досліди перекладу») зазначає: «Не перерахувати тих випадків, коли адекватний переклад виявляється неможливим і автор уповноважує перекладача пропустити слово або цілу фразу, якщо при цьому він усвідомлює, що в загальній «економії» твору ця втрата несуттєва» [8, с. 111].

Уберто Еко завжди працює в тісному контакті зі своїми перекладачами. «Я не тільки контролював переклади (принаймні, на ті мови, які я тією чи тією мірою знаю...), але попередньо і в ході роботи проводив з перекладачами тривалі бесіди, тому виявив: якщо перекладач або перекладачка кмітливі, вони можуть пояснити проблеми, які виникають у їхній мові, навіть тому автору, який її не знає, і навіть у таких випадках автор може виступити співробітником, пропонуючи власні рішення або ж указуючи, які вільності вони можуть допустити в своєму тексті, щоб обійти перешкоду» [8, с. 13]. Працюючи з перекладачами, У.Еко зробив для себе правилом завжди вказувати ті місця у своїх текстах, які можуть породити двозначності й не намагатися вплинути на їх витлумачення. Однак якщо перекладач звертався до нього із прямим питанням, яке з рішень він би прийняв, якби йому довелося писати на мові перекладу, то в таких випадках рішення автора набувало сили закону, адже на обкладинці стоїть саме його ім'я [8, с.14].

Проте подібний підхід, який практикує У.Еко у роботі з перекладачами і елементи якого властиві й А.Барікко, не заперечує визнання права перекладача надавати перекладеному тексту нових значень, але породжуваних саме перекодуванням тексту на інший мовно-культурний код. Як автор, якого багато перекладають, він відчував конфлікт між необхідністю того, щоб переклад був «вірним» написаному, і відкриттям того, як власний текст міг (а часом і повинен був) змінитися, перекладений іншою мовою. Часом він усвідомлював, що переклад неможливий (хоча такі випадки все одно знаходили вирішення), але частіше помічав можливості: як при зіткненні з іншою мовою текст виявляв потенціали витлумачення, яких він сам не був свідомий, і як подекуди переклад міг поліпшити оригінал [8, с.14].

Вимогою У.Еко до своїх перекладачів є вірність, але вона онтологічно інша, ніж за традиційного підходу. «Поняття вірності пов'язане з переконаністю в тому, що переклад є однією з форм витлумачення і, навіть виходячи зі сприйняття і культури читача, він завжди має прагнути до того, щоб відтворити намір не скажу «автора», але намір тексту: те, що текст каже або на що він натякає, виходячи з мови, якою він виражений, і з культурного контексту, в якому він з'явився» [8, с.16].

Висновки. Отже, у добу постмодернізму незмінно актуальна проблема взаємодії творчої індивідуальності перекладача й автора на сторінках перекладу набуває нових якостей. Йдеться як про зміну акцентів з відтворення тексту оригіналу засобами іншої мови на інтерпретацію тексту-джерела, так і про перегляд самої спрямованості перекладацької діяльності. Постмодернізм, що породжує нові властивості тексту, зокрема його тотальну інтертекстуальність та нерозривний зв'язок форми й змісту, що породжує нові семантичні глибини і є одним з чинників багаторівневості тексту. В умовах ускладнення смислової структури твору для перекладача художнього твору посилюється важливість співпраці з автором, який може вказати кон-

кретні критичні місця тексту, що впливатиме на обрання тактики й стратегії перекладу. А отже, існування автора й перекладача в одному часовому вимірі й можливість безпосереднього контакту за таких умов стає особливо вагомим. За умов, коли перекладач обирає між кількома варіантами перекладу, кожен з яких вестиме до певної «втрати», саме автор може вказати, яким компонентом тексту можна пожертвувати і якою мірою. А.Барікко, працюючи з перекладачами своїх творів, дотримується подібної стратегії, що дає змогу їм зорієнтуватися у тому, які риси своєї творчості загалом і конкретного твору зокрема він вважає визначальними, а отже, що має бути обов'язково відображеним у перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарбовский, Н.К. Теория перевода [Текст] / Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.
2. Лилова, А.А. Введение в общую теорию перевода [Текст] / А.А. Лилова; перевод с болгарского; под общ. ред. П. М. Тора. – : Высшая школа, 1985. – 256 с.
3. Гудий К. А. От оригинала к переводу: проблема взаимодействия автора и переводчика [Текст] / К. А. Гудий // Филология и лингвистика в современном обществе: материалы междунар. науч. конф. (г. Москва, май 2012 г.). — М.: Ваш полиграфический партнер, 2012. — С. 99-103.
4. Новикова М.А. Проблемы индивидуального стиля в теории художественного перевода (стилистика переводчика) автореф. дис. доктора фил. наук 10.02.19 Общее языкознание Ленинград 1980. – 28 с.
5. Ланчиков В.К. Ошибки без кавычек [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.thinkaloud.ru/feature/lan-mistakes.pdf>
6. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
7. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://book-online.com.ua/author.php?author=783>
8. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / Эко У. / пер. с итал. А.Ковалева. – СПб. : «Симпозиум», 2006. – 574 с.
9. Матеріали зустрічі з А.Барікко [Аудіозапис] / «Мистецький арсенал»; 6 жовт. 2012.

REFERENCES

1. Grabovskiy, N.K. Theory of Translation [Text] / N.K. Grabovskiy – M.: Published MGU, 2004. – 544 pages.
2. Lilova A.A. Introduction into general theory of translation [Text] / A.A. Lilova; translated from Bulgarian; under the general editorship of P. M. Tor. – : Higher School, 1985. – 256 pages.
3. Gudiy K.A. From the original to translation: cooperation of the author and interpreter [Text] / K.A. Gudiy // Philology and Linguistics in the modern society: records from international scientific conference (Moscow, May 2012). — M.: Your polygraphic partner, 2012. — pp. 99-103.
4. Novikova M.A. Problems of the individual style in the theory of the literary translation (translator's stylistics) synopsis of a thesis by Doctor of Philology 10.02.19 General Linguistics, Leningrad 1980. – 28 pages.
5. Lanchikov V.K. Mistakes without inverted commas [E-resource] / Link : <http://www.thinkaloud.ru/feature/lan-mistakes.pdf>
6. Rebriy O.V. Contemporary concepts in translation : [monograph] / O. V. Rebriy. – Kh. : KhNU named after V. N. Karazina, 2012. – 376 pages.
7. Eco U. The name of the rose [E-resource] / Link: <http://book-online.com.ua/author.php?author=783>
8. Eco U. Say almost the same. Experiments of translation/ Eco U./ Translated from Italian by A.Koval – St.Petersburg. : «Simposium», 2006. – 574 pages.
9. Meetings with A.Baricco [Audio] / «Mistetskiy Arsenal»; October 6, 2012.

Author's role in formation of the translation concept

N. K. Kotlyarova

Abstract. While writing his texts Alessandro Baricco focuses on the pragmatic factor which would put into practice his intention of the translated text to make emotional impression onto the reader as close to the original text as possible that's why the most important thing for him is to keep and recreate in the translations macro-stylistic features of his text which are forming unique syncretic story line. Selection of the translation approach while translating different fragments of the original text Baricco also has to consider that author asserts his right for "mistakes" looking at them as either a stylistic device or intention to protect his text from interference or changes, i.e. keep its unique character.

Keywords: translation, author's role, translation approach.

Роль позиции автора в формировании переводческой концепции

Н. К. Котлярова

Аннотация. Для Алессандро Барикко главным фактором при переводе его произведений является прежде всего прагматический фактор, который предусматривает желание автора, чтобы перевод оказал на читателя максимально приближенное к оригинальному эмоциональное воздействие. Поэтому столь важным для автора остается сохранение и передача посредством перевода макростилевых особенностей его текстов, которые в совокупности формируют уникальную синкретическую канву произведений автора. При выборе переводческой стратегии во время перевода тех или иных фрагментов оригинального текста Алессандро Барикко необходимо учитывать также и то, что автор настаивает на своем праве на «ошибки» с той позиции, что они могут быть либо стилистическим приемом, либо же обусловлены авторским желанием защитить свой текст от избыточно-го вмешательства переводчика в уникальную текстовую структуру.

Ключевые слова: перевод, роль позиции автора, тактика перевода.